

KANDAKORLIK MAHSULOTLARINI TAYYORLASH VA MADANGA ISHLOV BERISH HAQIDA O'QUVCHILARGA KENGROQ TUSHUNCHA BERISH METODIKASI

HAKIMOVA ROBIYA BAHRIDDIN QIZI,

SHAHNISABZ DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTE MAGISTRANTI

ANNOTATSIYA

Milliy hunarmandchiligimiz tarixini o'quvchilarga o'rgatish va milliy hunarmandchilik namunalari bilan tanishtirish orqali o'quvchilarning dunyoqarashi va ma'naviy-axloqiy madaniyatini oshirish asosida aniqlashtirilgan. O'quvchilarning milliylikka bo'lgan qiziqishini kuchaytirish, ularda hunarmandchilikka muhabbat hissini uyg'otish orqali bo'sh vaqtlarini samarali tashkil etishga qaratilgan. O'quvchi yoshlar bilan usta-hunarmandlar o'rtasida do'stona munosabatni shakllantirish orqali o'quvchilarda milliy madaniyat va o'zaro hurmatni kuchaytirishga asoslangan.

Kalit so'zlar: kandakor, hunarmandchilik, hunarmand, san'at, malaga, metod, ta'lim.

АННОТАЦИЯ

Уточняется на основе повышения мировоззрения и нравственно-нравственной культуры учащихся путем преподавания учащимся истории наших национальных промыслов и ознакомления их с образцами народных промыслов. Она направлена на повышение интереса учащихся к национальности, привитие им чувства любви к ремеслам, эффективную организацию их свободного времени. Он основан на укреплении национальной культуры и взаимного уважения среди студентов путем формирования дружеских отношений между студентами и мастерами.

Ключевые слова: кандакор, ремесло, ремесленник, искусство, малага, метод, образование.

ANNOTATION

It is clarified on the basis of improving the worldview and moral and moral culture of students by teaching the history of our national crafts to students and introducing them to examples of national crafts. It is aimed at increasing students' interest in nationality, instilling in them a sense of love for crafts, and organizing their free time effectively. It is based on strengthening national culture and mutual respect among students by forming a friendly relationship between the students and the masters.

Key words: kandakor, handicraft, craftsman, art, malaga, method, education.

O'zbek xalq amaliy bezak san'atining eng keng tarqalgan turlaridan biri kandakorlikdir. Kandakorlik deganda metallardan yasalgan badiiy buyumlarga o'yib yoki bo'rtik qilib naqsh ishlash tushuniladi. Mis buyumlarini yasash va bezashda buyum uch xil mutaxassisning qo'lidan o'tadi.

Qizil, sariq misdan mis buyumlar va idishlarni yasash hamda mis buyumlarining ichki va tashqi yuzalarini qalaylash ishlarini misgar usta bajaradi.

Mis buyum va idishlarning ayrim qismlarini masalan, dastasi, qopqog'i, qopqog'ining qubbasi, jo'mrak uchi (sonulasini), tumshug'i va boshqa qismlarini rixtagar usta tayyorlaydi.

Mis buyumlarni naqsh bezaklar bilan o'yib, chiroyli nafis naqshlar bilan bezash ishlarini kandakor usta bajaradi.

Qadimda bu uch ixtisoslik ya'ni misgarlik, rextagarlik va kandakorlik ishlarini bir mutaxassis bajargan. Asrlar o'tishi bilan inson ongi, tafakkuri barobarida har uchala hunar shakllandi va ular takominlashib alohida-alohida hunar sifatida ajralib chiqdi. Bu uchala hunar turi bir biri bilan uzviy bog'liq bo'lganligi uchun mis buyumlari va uning turlari haqida to'xtalib o'tamiz.

Metallardan ishlangan idishlarning umumiy shakli ma'lum shakl va siluetga ega. Suv solinadigan hamda choy damlab ichiladigan idishlarning shakli xilma-xil bo'ladi. Bu idishlar sharsimon yumaloq, agar yapaloqsimon bo'lsa satranji, qanoti nafari, shakli qovurg'ali, piltali, qirrali, raxli bo'lgan. Shunday idishlar borki, ularning qorni bir xil bo'lib, dastasi va tumshug'i bilan farq qilgan.

Yuz-qo'l yuvishda dastsho'y va oftobalar ishlatiladi. Suv keltirish uchun satil, suv olish uchun sarxum, non isitish uchun nondon va boshqa ro'zg'or buyumlar shaklining o'ziga xosligi har bir vohalarda o'ziga xos tuzilishga ega.

Buxoroda oftoba deyilsa, Samarqand, Toshkent hamda Farg'onada obdasta deb yuritiladi. Bir asr ilgari yasalgan oftobalar hozirgilaridan katta farq qilgan. Qadimgi oftobalar Afg'on oftobalariga o'xshash nafis, ko'rkam hamda silliq pardozlanar edi. har bir vohada har xil oftobalar ishlatilar edi.

Ko'za — ariq yoki quduq suvlarini tashishda ishlatiladigan kattaroq idish. Ko'za ikki xil: qorni yumaloq bo'g'zi yuqoriga kichrayib ketuvchi hamda konussimon qorinli bo'ladi. Xivada suv idishlari tun deb atalib, u yumaloq shaklda bo'ladi, ba'zida qopqog'i va dastasi ham bo'ladi.

Qumg'on - Xorazmda suv uchun ishlatiladigan idish. Bu idish boshqa viloyatda qo'llanilmaydi. Originalligi shundaki ushlaydigan dastasi yo'q. Boshqa viloyatlarda oftoba deb yuritiladi. Keyingi vaqtlarda fabrika va zavodlarda har xil metall va chinni idishlarning ko'plab ishlab chiqarilishi misgarlik hunarmandchiligining rivojiga salbiy ta'sir qildi. Lekin shunga qaramay, ko'plab mis idishlar yasalyapti.

Oftoba - Xivada oftobalar yassi, bo'g'zi uzun hamda ingichka bo'lib dastasi bo'lmaydi. Shahrisabz

kandakorlari oftobalarga rangli oynachalar, rangli so'rg'ichlardan, ayrim hollarda sirli bo'yoqlardan gullar solishgan. Buxoro oftobalari gul solingan, bo'yi pastroq, katta va ingichka bo'g'izli bo'lgan. Og'zi kichkinagina qabariq bo'lib, chetlari kungurali qopqoqcha bilan berkitilgan bo'ladi. Jiyakka oftobani qopqog'i o'rnatilgan bo'ladi. Qarshi oftobasi o'ziga xos ko'rinishga ega bo'lib, alohida yasalgan jo'mragi biroz yuqoriga egilgan holda tik o'rnatiladi. Oftoba jo'mragining biroz kengroq dastasi to'rt qirrali, yassi, jimjimasiz bo'ladi. Oftobaning qorni kengroq bo'lib, uning tag qismida chamberak qilinmaydi. Buxorolik ustalar Qarshi ustalari tayyorlagan oftobalar bo'g'ziga, jo'mragi atrofiga naqshlar, o'yma gullar, rangli oynalar, qorniga esa oq metallardan juda chiroyli qilib bezaklar ishlar edilar.

Sarxum — katta xumlardan suv olishda ishlatiladigan mis idishning hajmi katta bandi esa juda chiroyli bo'ladi. Sarxumni quyib yoki yasama usulda yasaladi va bezaladi. O'zbekiston kandakorligi idishlari Hindiston, sharqiy Turkiston, Eron, Kavkaz hamda Turkiya xalqlariga yaqin va o'xshashdir, chunki Markaziy Osiyo xalqlari qo'shni xalqlar bilan qo'shnihilik aloqalarida bo'lgan. Markaziy Osiyo hududida o'rdak ko'rinishidagi oftobalar ham qo'llanilgan.

Choydush (choyjo'sh) - suv keltirish, suv saqlash va choy damlash uchun o'zbek xalqi orasida eng ko'p tarqalgan mis idishlardan biri. Choydushda suv tashiladi yoki choy qaynatiladi. Uning bo'yi 25—30 sm, qorni esa balandligiga yaqin kattalikda bo'ladi. Ular har xil ko'rinishga ega bo'lib tagida chambaragi bo'ladi. Uning dastasi quyilib idishning o'rtasiga ikki mix bilan parchinlab mahkamlanadi. Choydushning qopqog'i ko'pincha «shabaka» ya'ni panjarali o'yma qilib ishlanib dastasiga o'rnatiladi. Dastalari yoy shaklida qayrilgan bo'lib, pastki uchi tumorcha «madoxil» shaklida tugaydi. Ba'zi hollarda ilon boshiga o'xshatib quyilib, ilonning og'zi ochiq yoki yopiq holda tasvirlanadi. Qadimgi misgarlarning aytishicha, ilon boshining tasviri idishni jinlardan saqlaydi. Ko'pincha idishlar dastasiga idishni ishlagan ustaning nomi, ayrim qollarda buyurtma berganning nomi badiiy qilib yozib qo'yilgan. Choydushlarning yumaloq, yapaloq qorinli «satranj» va ingichka bo'g'izli «isfaxon»lari bo'lgan.

Kashkil - suv olib kelish uchun ishlatiladigan mis chelak. Uning pastki qismi tekis bo'ladi. XX asr boshlarida Evropada chelakka o'xshash kashkillar ham ishlab chiqilgan. Qo'l yuvish uchun oftoba, obdasta, qumg'on, dastsho'y, selobcha, chilopchin, tufdon (tuflagich) va boshqalar ishlatilgan..

Mis laganlar ko'pincha doirasimon ba'zi birlarigina ovalsimon yoki to'rtburchak bo'ladi. Bularni buxorolik hamda samarqandliklar chorkunj deb yuritadilar. Mis laganlarining lavxo'ri, dulava va qoshiqi turlari bor

Dastsho'y — qo'l yuvish uchun ishlatiladigan mis idish, u yumaloq ko'rinishga ega bo'ladi. Dastsho'yning usti panjara qopqoqli bo'lib, qopqoq idishga burama holatda mahkamlangan. Suvni to'kish yoki tozalashda undan ajratib olish mumkin. Dastsho'y ajoyib naqshlar bilan bezatiladi. Ichimlik va ovqatlarni maxsus mis laganlarga qo'yib ustidan qopqoq bilan yopishgan. Mis lagan, mis tovoq, la'li barkash, oziqovqatlarni yopib

qo'yish uchun savri, kashkil, satil va boshqalar ishlatilgan. Samarqand va buxoroliklar oddiy chelakni satil deb yuritadilar. Mis laganlar eng ko'p tarqalgan idishlardan bo'lib, ular yumaloq tuxum (la'li) shaklida va to'rtburchak (la'li chorkunj) shakllarda bo'ladi. Laganlar oyoqli ham bo'lishi mumkin. Buxoroda birinchi bo'lib mis laganlarga me'morlik yodgorliklariga xos qilib bezashni usta mulla Muqaddam Mukarramov boshlab bergan. Laganlarga realistik rasm solishni esa Abdusalom hamidov ishlagan. U quyosh, yulduz, yarim oy va boshqa naqsh elementlarini juda ko'p ishlatgan. Ayniqsa diniy marosimlarda, chikalit, isiriqdon, darveshlarni idishi, kashkil ishlatilgan. O'sha vaqtlarda o'lka bo'ylab sonsanoqsiz darveshlar bo'lib, ular chelakka o'xshash kashkilni qo'lda ko'tarib sadaqa so'rab yurganlar. Katta kashkillar ham bo'lib, ulardan mozor va maqbaralarda tuproq tashilgan. Darveshlarning kashkili juda chiroyli naqshlar bilan bezatilib orasiga qur'ondan oyatlar yozilar edi

Choynak— ovalsimon yoki dumaloq mis idish. Choy damlab ichish uchun mo'ljallangan. Bu choynaklar o'simliksimon, geometrik va ramziy naqshlar bilan juda nafis qilib bezatilgan.

Dulava — tuxumsimon yoki to'rtburchak shakldagi mis laganlarning yon tomonga qayrilib yana davom etib pastga qayrilgani. Bu laganlar qam juda chiroyli qilib ishlangan.

Koshiqi — qoshiqi, tuxumsimon yoki to'rtburchak mis laganlarning yon tomonga qayrilib yana davom etib astga qayrilgan, lablari kungurali bo'ladi.

Ov do'mbirasi — dovul, pul saqlanadigan. Qalamdon, shamdon, mirqroz, bezaklar saqlanadigan quticha (sandiqcha), qalam solinadigan mischilim, qirg'ich, qoshiqchalar, manqal shu kabilar misdan yasalgan.

Xon va beklar ovga chiqqanlarida ov boshlanganidan darak berish va parranda, hayvonlarni cho'chitish hamda haydash uchun do'mbiralarni chalishgan. Bu do'mbiralalar dovullar deb yuritilgan. Ular ham ajoyib qilib bezatilardi. Sham paydo bo'lgandan so'ng shamdon, sham uchini tozalaydigan qaychi mikrozlarni ham kandakorlar ajoyib qilib bezaganlar.

O'smajo'shak — o'sma ezish va qosh bo'yash uchun hamda turli bo'yoqlar tayyorlashda ishlatiladigan mis idishcha. Bu idishchani uchta oyog'i hamda dastasi bo'ladi. O'smajo'shakni kandakor islmiy naqshlar bilan bezagan. O'smajo'shak uzum bargi shaklida ham bo'ladi.

Surmadon — og'zi kichkina, ustki qismida esa burma teshikchasi bo'lib, bu teshikcha temir naycha o'tkazilgan po'kak bilan mahkamlangan bo'ladi. Shu naycha bilan Markaziy Osiyo, Sharq xotin-qizlari qosh hamda kipriklarini bo'yar edilar. Bu surmadonlar naqshlar bilan bezatilgan bo'ladi. Ayrim hollarda baliq shaklidagi surmadonlar ham bo'lgan.

Mankaldon — pechka o'rnida ishlatiladigan idish. U oyoqchalardan, devorchalardan iborat bo'lib, yig'ilganda qirrali katta to'garak tashkil qiladi. Rixtagarlar manqaldonlarni har xil formada yasaydilar. Manqaldonlar yumaloq, to'rt qirrali, olti qirrali, o'n ikki qirrali ham bo'ladi. Yasalgan manqaldonning qancha qirrasi ko'p bo'lsa, shuncha u og'ir bo'ladi. Uni ko'tarib yurish uchun ikki tomonida qulog'i bo'ladi. Ba'zida choynak qo'yish uchun chuqurcha ham o'yib qo'yiladi. Manqaldonni ayrim hollarda sandal ostiga qo'yib isitib o'tirishgan. Qishda uning ichiga archa ko'mir yoqib, xonadonlarda, rastalarda hunarmandlar foydalanadigan pechka o'rnida ishlatiladigan idishdir.

Mis buyumlarini bezashning texnik usuli.

Qolipi — idishlarga qolip asosida naqsh yaratiladi. Po'latdan yoki brinjidan yasalgan qolil (o'yib yoki quyib ishlanadi) ustiga mis parchasini yoki yupqa qo'rg'oshin plastinkasini qo'yib asta bolg'a bilan uriladi. Natijada mis parchalaridan naqshlar paydo bo'ladi. Naqshinkor mis parchalari mis buyumlariga xohlagan joyiga yopishtiriladi.

Shabaka — mis idishlarga mayda qilib teshib ishlangan panjara. Toshkentda «Sumbarno» deb yuritiladi. Shabaka bu misgarlikda texnikaviy uslub hisoblanadi.

XIX—XX asrlarda idishlarni dasta, qopqoq, kaft va poyalarini shabaka — panjarasimon qilib ishlash ham keng rivojlandi. Shabaka texnikasi o'ziga xos badiiy ko'rinishga ega bo'lgan. XVIII asrgacha ikki qavatli buyumlar ustini panjarasimon qilib to'nlarini kesib bezash rivojlandi. Keyinchalik bu texnika unutilib yuborildi.

Kadama — mis buyumlarni qimmatbaho toshlar yoki tagiga rangli qog'ozlar qo'yilgan oynalar bilan bezash.

Metallarga naqsh o'yish bilan birga ustalar kumush, qora kumush, rangli oynalar, qimmatbaho toshlar, rangli surg'uchdan ham gul qadab bezash hamda sirli bo'yoq surkab bezash yo'llaridan foydalaniladi.

Kandakori — mis idishlarga o'yib naqsh ishlash usuli. Naqsh o'yib ishlash ikki xil: o'yma hamda chizma bo'ladi. O'yilgan naqshlar asosan kandakori, chizma esa yordamchi bo'ladi, chizma naqsh zaminlarini bezashda qo'llaniladi.

Mis choydosh, oftoba, qumg'on va boshqalarga zarb bilan bezak beriladi. Idishlarning orqa va old tomonlari o'ziga xos bezaladi. Masalan, zarb qilingan naqshlarni chetidan hoshiya bilan o'ralmaydi, ko'rkam naqsh motivlari bilan bezaladi, juda murakkab nafis naqshlar bilan to'ldirib ishlanadi. Mis laganlarga zarb qilinadigan naqsh kompozitsiyalari o'ziga xos turlarga ega. Gardish, turunj, mehrob, sitora, ishkalak naqshlari ishlanadi.

Mehrob — mehrob tasvirini beruvchi naqsh. Ya'ni markazdan aylana atroflab bir necha mehroblar tutashib hosil qilgan naqsh. Mehrobning turi juda xilma-xil. Masalan, mehrobi bargi bed, mehrobi duraftor, mehrobi duraftor islimi, mehrobi muhja, mehrobi madohil, va boshqalar. Sitora — mis idishlarni butunsirtini yulduzsimon naqsh qoplab olgan kompozitsiya.

Gardish — naqshlar doiralardan tashkil topgan ritmik joylashgan kompozitsiya. Markazida joylashgan doirani chetlari keng va qisqa yo'llar bilan o'raladi.

Ishkalak — ishkalakband, mis laganlarni markazi to'rtburchak romlar chegarasi bilan chegaralangan naqsh kompozitsiya. Uning bu romlari naqshlar bilan to'ldiriladi.

Adabiyotlar ro'yhati:

1. O'rolov A.S., Mo''jiza yaratish san'ati. — T.: Mehnat, 1996. 93-105 b.
- 2.10 Azimov I. «O'zbekiston naqshu nigoralari.— T., G'. G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1987
- 2.11 Muhsinova A, Avliyoqulova Sh, Qosimov J. “Kandakorlik buyumlarini bezashda foydalaniladigan bezak va tasvir turlari”. (Ilmiy maqola, tezislar to'plami.) Buxoro.2008 y. 263-264 b.

3. 2.12 Mirzaahmedov M. Materiallarga badiiy ishlov berish. T., «O'qituvchi», 1986.
4. Hasanov R. Boshlang'ich sinflarda naqsh chizish metodikasi.— Toshkent. O'qituvchi, 1972.
5. Qosimov Q. Naqqoshlik.— Toshkent: «O'qituvchi» nashriyoti, 1982.
6. Muxsinov S, Qosimov J. Xalq amaliy bezak san'atida Buxoro kandakorligi san'atining o'rni va ahamiyati. Tasviriy va amaliy san'at o'qituvchilarini tayyorlash samaradorligini oshirish masalalari. T, (Ilmiy maqola, tezislar to'plami.) 2008. B 172-173.